

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

8

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1966

Kiadja:

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészeti Tanszéke

Szerkesztőbizottság:

BANNER JÁNOS
LÁSZLÓ GYULA
OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

KANOSZSAY MARGIT

Felelős kiadó:

Banner János

Készült a Múzeumok Rotaüzemében
11 iv terjedelemben, 350 példányban.
Szám: KK-193/1966.

Válasz Őstörténet könyvem vitáján Gábori Miklós, Kálmán Béla és
Harmatta János birálatára

(1966 VI. 30.)

Amikor évekkel ezelőtt Egyetemünk Rektori Tanácsának, személy szerint az akkori Rector Magnificusnak, Ortutay Gyula akadémikusnak felszólítására benyújtottam az Egyetemre Őstörténetünk legkorábbi szakaszai (Bp. 1961) c. könyvemet, azzal az örömmel tettem, hogy újabb alkalom kínálkozik az elmélyült vitára. Hiszen az új őshaza elméletem megfogalmazásakor kértem s vártam is a vitát, hogy egyes tételei és az egésznek gondolatmenete minél több ellenőrzésnek, ellenvetésnek próbáját állhassa ki s módosuljon, vagy szilárduljon az érvek összecsapása során. Hazánkban, de külföldön is élénk visszhangot váltott ki feltevésem s birálatból, elismerésből egyaránt kijutott. Semmifajta érzékenység nem lenne s nincsen is bennem, ha valamelyik feltevésemet el kellene vetnem, inkább örvidenék, hogy vitája kapcsán közelebb jutottunk az igazsághoz. Az eddigi hozzászólásokból például Zólyomi Bálint, Hajdu Péter és Thoma Andor érveinek vizsgálata során máris csiszolódott s bizonyos fokig módosult könyvem szövege. Ezt őszinte köszönettel vettem. Ezzel az érzéssel és örömmel olvastam most is bírálóimnak - a magyar őstörténet és régészet megbecsült kutatóinak, nekem személy szerinti barátaimnak - aggodalmait és méltatását. Hálával adózom mindhármuknak. Különösképpen aggodalmaikkal egyezem s a magam részéről még meg is tudnám toldani őket. De azt hiszem ez minden őstörténet-kutatás velejárója: minél messzebbre hatolunk a máttól az idő távolába, annál kevesebb maradt meg a multból s ezért annál több bizonytalansággal jár a kutatása.

Mi, akik az őstörténetet, a régészeti korokat történelemként kutatjuk, körünk társadalmában kissé hasonló szerepet töltünk be, mint régente Homérosz, vagy a Rigvédák, a Kalevala, vagy a hősi énekek, Herodotos, Thukydides és a római történetirók s középkori krónikásaink és gestairóink. Az ő utódaik vagyunk: a mi munkásságunkat is az az igény követeli meg, amely a mindenkori társadalomban tudni

akarja, hogy mi a helyünk a világban s hogyan dolgoztak, harcoltak, gondolkoztak őseink, míg az élet folyama eljutott a mi nemzedékünkig. Megtisztelő és nehéz feladatot bizott reánk az emberi érdeklődés és népünk, amely eltart minket munkánkért. Hiba lenne, ha azt gondolnók, hogy ezt a feladatot régebben a költészet, a mítosz vállalta s a modern korban a tudomány. Amit mi mítosznak, költészetnek érzünk, az annakidején tudomány volt, a kor tudásának szintjén, akárcsak a magunké. Csak akkor vált költészetté, amikor a következő korok ismeretei, társadalmi formái túlhaladtak rajta s ekkor már erősen vesztett egyetemességéből. Tudomány volt tehát, csak létének, hagyományozásának módja volt más, mint a mienké. De éppen ezért hatásfoka, életalakító ereje is nagyobb volt (szóbeliség!). Ma még a legnagyobb tudományos könyvsiker is csak az emberiségnek milliomod részéhez ha eljut, vagy egy-egy nép töredék százaléka ismeri s akkor is a hallomás miatt sok félreértéssel megy tovább hire, mert szövege már nem változhatatlan mint az elmúlt korokban.

Annyi bizonyos, hogy a történelmi érdeklődés elevenen él ma is. Mutatják ezt a történelmi könyvek sikerei, s a közbeszédben szinte mindig fel-fel bukkanó érdeklődés. Munkánk tehát nem légyeres térben folyik, hanem valamiképpen hozzátartozik az emberhez, a mindenkori emberhez, hazánk ismeretéhez, népünk szeretetéhez. Ám éppen ez kötelez minket arra, hogy ne tagadjuk meg létünk alapját, az érdeklődő embert, ne tagadjuk meg kenyéradó gazdánkat: ne csupán tucatnyi szakembernek írjunk, hanem mindazoknak, akit érdekelnek a dolgok. Tudván-tudjuk, hogy vannak olyan fontos részletkérdések, előmunkálatok, anyagközlések, amelyek szűkebb szakmánk mesterségbeli ügyei s ezek nem is tartoznak másra. Javarészt azonban olyan kérdésekkel dolgozunk, amelyek széltében érdeklik a többi embert. A legapróbb mozzanatban, legjelentéktelenebb leletben is meg lehet találni s láttatni az embert, az emberit s ebben a pillanatban már közérdekűvé válik munkánk. A régészeti anyag önmagában nem érték, hanem értékének mértéke, hogy mennyit sürit magába az emberből.

Most, hogy itt együtt vagyunk, kiknek közös a gondunk s azonos a hivatásunk és a nemzedékek véget nem érő láncolatában elődeink s utódaink közé ékelve élünk: engedtessek meg, hogy kissé elgondolkozzam - hangos szóval - hivatásunkról. Korunk fizikája eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy az eredmények, a megfi-

gyelések leírásakor a vizsgálati feltételeket, a megalkotott mesterséges környezetet is tekintetbe veszi. Vajon nálunk is felvetődhetnek-e hasonló követelmények? Ugy látom: igen. A tárgy önmagában nem szólal meg, a mult benne sűrűsödő tapasztalata, tudása reánk vár, hogy ismét kifejtsük belőle és részleteredményeinkben, vagy szintéziseinkben tárjuk fel. Tehát mintegy mi vagyunk a kísérleti tér s érzékenységünkötől, tudásunktól, észrevevőképességünkötől, de nyugodtan mondhatom megsejtésünkötől függ, hogy mennyit látunk a leletekben rejlő multból. Mi magunk vagyunk tehát a megfigyelő s egyben értékelő műszer. Ám mi a XX. század nevelteiei vagyunk s tudásunk, világképünk más szintű mint a kutatott koroké volt. Egyéni érzékenységünkön, tehetségünkön tulmutatva tehát a kérdés eként szól: megértheti-e egy másik kor, jelen esetben a XX. század embere a multat, például a kőkorszak emberét, vagy csak mint élettelen kövülettel dolgozik emlékeivel? Felfogásunk, érzékenységünk, tudásunk más szintű, másra figyel s ezért fenyeget az a veszély, hogy eredményeinkben a mult önmagunk primitivebb képét tükrözi. A népeletkutatói jól ismerik ezt a veszélyt, különösen ha az európai műveltségben nevelkedett kutatók a természeti népek gondolatvilágába akarnak behatolni. Ez a veszély annál kisebb, minél inkább a mult technikai oldalát vizsgáljuk, minél inkább a munkatörténet és eszköz - a formatörténet oldaláról közelítjük meg a multat. Annál nagyobb a veszély, minél inkább a szellemi, gondolati rend rekonstrukciójára törekszünk. Igen ám, de a multban a kettő egymást teljesen áthatotta, akárcsak ma. Hogyan oldhatók meg ezek az alapvető kérdések, hiszen senki sem szeretne féluton megállni - pl. a formatörténetnél, eszköztörténetnél, a pusztá időrendnél, vagy eseménytörténetnél - hanem a mult igaz valóságába, életébe szeretne behatolni.

Ugy látszik, hogy van bizonyos lehetőségünk arra, hogy a magunk korának szegényebbé vált képe helyett, a mult megismerésének igazabb képe bontakozzék ki munkánk nyomán. A köznapi tudományos szóhasználatban komplex módszer néven nevezik ezt a bonyolult, de gyönyörű munkamódot. Ez - mivel egyszerre komplexenter módon több oldalról irányul a kutatott tárgyra - kiküszöböli annak veszélyét, hogy csupán magunk képét lássuk tükröződni a multban.

Gondolom, hogy tudományunknak ezek az alapvető kérdései több-kevesebb élességgel valamennyiünkben felvetődnek. Szeretném most, vitatott könyvemet is eb-

ben a perspektívában szemlélni.

A könyv célkitűzése szerény, mindössze régmúltunk földrajzi helyének meghatározását kísérli meg komplex módszerrel. Kérdés: van-e értelme ennek a munkának? Nem mindegy-e - mint ahogyan a nyelvtudomány által megállapított kapcsolatoknak közömbös, hogy milyen területen jöttek létre -, tehát nem mindegy-e, hogy hol alakultak ki s hol váltak el egymástól az urali népek ősei? Ugy érzem, hogy nem mindegy, méghozzá azért nem, mert ha meg tudjuk állapítani a kibontakozás területeit, akkor a régészeti leletek kézzelfoghatóbb lehetőségeket nyújtanak nekünk a művelődés kialakulásának nyomozására, élettelt töltik meg szavainkat. Bizonyos fokig (pl. a halászat elterjedése, a földművelése, a fémeké, az állattenyésztése stb.) a nyelvtudomány számára is szilárdabb időrendet adnak az eddiginél. A régészeti tények - különösen a C 14 s más természettudományos módszerek nyomán - százszorosa bizonyosabb időrendet adnak mint a nyelvészeti kísérletek. Ha tehát a nyelvet régészeti műveltséghez sikerül kapcsolni, akkor kialakulásának, gazdagodásának, változásának következtében sokkalta szilárdabb talajt nyerünk mint eddig. Például éppen a sokat tárgyalt faneveknél meg tudjuk majd mondani, hogy valóban megvoltak-e az urali korban s később elfelejtette a finnugorok egyrésze, vagy pedig más okból hiányzik egyik vagy másik fának a neve egy-egy nyelvből.

E munka közben nem lehet több tudomány egymástól elszigetelt eredményeit pusztán összefűzni. Minden hibám ellenére is úgy látom, hogy időről-időre egy-egy kutatónak kell vállalnia az összes tudományszak áttekintését, mert egyikből a másikba-harmadikba-negyedikbe vetül fény, munka közben hirtelen kapcsolatok eszméje kél, ami másként esetleg elsikkadna, így meg visszahat a többire s ekként összefonódva, egymást ellenőrizve bontakozhatnak ki megfigyelések. Ez külön-külön dolgozó szakemberekben nem alakulhat ki. Inkább vállalja tehát az utólagos csiszolás, javíthatás, változtatás veszélyét a kutató, de a szintézis másként nem születhetik meg. Az egyes szakok eredményeinek egymás mellé sorakoztatása csak összeadás, nem szintézis.

Ilyenfajta - vég nélkül továbbszóható - elmélkedés után kérem engedélyüket, hogy bírálóim írásos hozzászólásához fűzhessem a magamét. Előre kell ismét bocsá-

tanom, hogy a legnagyobb figyelemmel olvastam aggodalmaikat s méltatásukat. Ahogy egyikük-másikuk figyelmeztetett erre vagy amarra a lazaságra, amire munka közben nem eszméltem rá, úgy ismertem fel a még elmélyültebb, még kiműveltebb munka követelményét. Amennyire egyezek bírálóim aggodalmával éppen úgy meg kell mondanom: az az érzésem, hogy az a módszer, s a gondolkozásnak az a menete amelyre felépül könyvem s amelyet ujnak érzek, kiállta az ellenvetések próbáját. Csiszolásra szorul, javításra, de - tudásunk mai szintjén - nem tudnék jobbat elképzelni. Bírálóimhoz intézett szavaimban könyvem tartalmát a tisztelt Bizottság részéről ismertnek veszem, rövid kivonata tételek formájában nyomtatásban is megjelent éppen a mai alkalomra. Tartalmi kérdéseket tehát nem idézek, nem elevenítek fel.

Gábori Miklós bírálata megnyugtató volt számomra, hiszen ő az az ősrégészünk, aki legelmélyültebben foglalkozik éppen az urali őstörténettel kapcsolatban álló műveltségekkel. Örömmel látom, hogy egyetért velem abban, hogy - az ő szavait használva - a történelem a későpaleolitikumban kezdődik. Természetesen a mai népek történelméről van szó, hiszen embervoltunk története millió esztendő. Nagyon lényegesnek érzem Gábori Miklós hozzászólásában annak a kérdésnek felvetését, hogy a közös keleti-gravetti műveltségből miként váltak ki önálló csoportok, közöttük az általam ősuralinak tartott Swidry is. Ezekben a kérdésekben egyelőre csak tapogatózunk. Vannak olyan vélemények is (például Formozov kollégáé Moszkvában), hogy az Oka menti swideryen nem a lengyelországi leszármazottja lenne, hanem önálló képződmény. Ez a feltevés nem nagyon változtatná meg az őshaza feltett helyét (maradnánk Középoroszországban!), még akkor sem, ha bebizonyosodnék.

Különösen tanulságos volt számomra Kálmán Béla bírálata. Teljes egészében elfogadom azt, amit bevezetőként irt, azt ugyanis, hogy bár nem tartja időtállóknak elméletemet, mégis értékeli, mert bizonyosfajta rendet teremtett az eddigi elméletek módszereinek bírálatával s ezzel megalapozta az ujonnan kibontakozó kutatást. Ezzel a megállapításával Kálmán Béla történeti távlatba helyezte munkámat. Bizonyos, hogy igaza van. Történész vagyok s így magamat is történeti tényként kell szemlélnem. Tanítványaimnak sokszor beszélek például Ipolyi Arnoldról, Rómer Flórisról, Nagy Gézaról s más elődeinkről, akik a maguk korában észben, tudásban, tudományos etikában felettünk, ma élők felett álltak s mégis: ki idézi ma már őket? A tudományos

aprómunka új s újabb részleteredményei, az új s újabb szintézisek, amelyek mind az ő munkásságukra épültek, végül is eltakarták emléküket. Ószintén mondom, hogy magam is valahogy ekként látom munkámat. Engedelmet kérek, hogy nagy elődeink mellett említettem magamat, nem összehasonlítás volt ez, pusztán tudományos eredményeink elmúlásának, időt nem álló voltának példája. Ugy mulnak el, hogy az új reájuk épül. Lehet, hogy tévedek, de valahogyan így értelmeztem Kálmán Béla tömör fogalmazását is. Magam természetesen - s remélem ez nem kegyes öncsalás - úgy tartom, hogy munkásságom nyomán új lehetőségek támadtak, de pillanatnyilag még nem tudok jobbat, mint amit csináltam. Kálmán Béla aggodalmait s figyelmeztetését a pollen-eredmények felhasználását illetően teljesen jogosultnak érzem s el is fogadom. Nem is ellenvetésként mondom, inkább hozzáfűzöm szavaihoz: a pollen-eredmények foghíjas voltuk s eléggé laza helyhez kötöttségük ellenére is százszor használhatóbb alapot nyújtanak a kutatás számára, mint a mai növényföldrajzi térkép. Az urali-kor és a mai földrajzi környezet között olyan alapvetően nagy a különbség, hogy az összes olyan megállapításokat, amelyek az őshaza keresésekor a mai környezetre épültek újra meg kell vizsgálni. Nagyon is egyezek azzal is, amit Kálmán Béla barátom bírálata végén ajánl: a könyv esetleges új kiadásakor sok mindent pontosabbá kell tenni, sok a csiszolni s még a változtatni való is. Ha egykor valóban sor kerül az új kiadásra, akkor elsősorban azokat a szempontokat veszem figyelembe, amelyeket ő adott.

Harmatta János bírálataiban felöleli egész eddigi munkásságomat. Megilletődéssel olvastam amit arról írt, hogy munkásságom nyomán életszerű szemlélet vált urrá régészetünkben. Ha így volna, megnyugodhatnék életem alkonyán. Ő azt látja munkásságomban, ami keveset csináltam, én azt a sokat, amit még nem csináltam meg s talán - időm fogytán - meg sem írhatok. Ebben vigasztal, hogy az utánam következő fiatal nemzedék pótolja majd amit elmulasztottam megtenni s vigasztal, hogy a velem együtt indulók közül Méri István barátom a magyar nép múltja kutatásának másik területén ugyanazzal a szívvvel dolgozott, mint én emezem. Mindig úgy éreztem, hogy kettőnk munkája együtt egy. Ezért kellett munkásságomról eszén szó róla is beszélnem. Ennyit Harmatta János barátom elismerő méltatásáról. Bírálata további részében alapvető ellenvetéseket, meggondolásokot sorakoztat fel életföldrajzi szavaink felhasználásának határait illetően. Tel-

jes egészében osztom aggodalmait, annál is inkább, mert legutóbb a helsinki finnugor kongresszuson tartott előadásomban magam is azt fejtegettem, hogy az őshaza kérdését mindinkább a régészetnek kell vállalnia, méghozzá a bizonyosan finnugornak felismert hagyatéktól időben visszafelé nyomozva.

Ám ezzel a módszerrel is a swidry műveltséghez jutunk el, területileg pedig ugyanoda, ahová feltevésem értelmében az urali őshazát el kell képzelnünk. Természetesen tudom, hogy a kérdések bonyolultak. Itt van például a Harmatta János által felvetett s részben már előtte is megfogalmazott kérdés: vajon az obi-ugorok nem nyelvet cserélt másfajta népesség-e? Embertanilag valóban más a megjelenésük a szamojédokkal együttesen, mint a többi finnugor népeké, köztük a miénk is. Vannak olyan újabban megjelent munkák - ilyent idéz Harmatta János is - amelyek a Volossovo műveltséget a Káma mentéről származtatják az okai terekre. A helyzet azonban az, hogy a volossovoi régészeti anyagnak csupán elhanyagolható töredéke hozható kapcsolatba az urali kerámiával. Azért említettem meg ezt a részletkérdést, mert szinte régészeti alapot adna az obi-ugorok finnugor nyelvcserejéhez.

Hivatalos és hivatott bírálóm szavaihoz fűzött kiegészítő megjegyzéseim után hadd idézzem megilletődötten Kniezsa István barátom emlékét. Ő, a Nyelvtudományi Társaságban tartott előadásomhoz szólt hozzá s ígérte, hogy hozzászólását megírja. Hirtelen halála szavát szegte. Azóta őt követve tallóztam abban a lengyel nyelvészeti irodalomban, amely Középlengyelország legrégebb helyneveiről kimutatja, hogy finnugor származásúak. Erről könyvem megírásakor nem tudtam, örömmel vettem ezt a tényt, mert erősen megszilárdítja feltevésemet. A másik, azóta felmerült tény Thoma Andor barátomnak a lengyelországi tardenoisi lappokról irt dolgozata, mely szerint a lappok nyelvcsereje azon a területen mehetett végbe, amelyen sejtettem. Megerősített ebben a lengyel tanulmányutam alkalmával látott embertani térkép, amely szerint a lengyelek lakta területen mindenütt kimutatható kisebb-nagyobb mértékű lapp fajtajelleg.

Változatosan és hasznosan folytatódhatnék a felvetett s felvethető kérdések

körül a vita. A magam részéről sok ujat mondani nem tudnék, mert azt a módszerei építményt, aminek nyomán eredményeim kirajzolódtak jónak találom, jóllehet megvalósításakor értelmezési, következtetésbeli, sőt itt-ott még kisebb ténybeli lazaságok is kerültek szövegembe. Megnyugtató lenne számomra, ha magamat illető ítéletemben nem csalódnék, de azt is kutatói alázattal, sőt a felfedezés feletti örömmel köszönteném, ha bárki is időtállóbbat, jobbat alkotna helyette. Nem a kutató személye a fontos, hanem az igazság minél jobb megközelítése. Bizonyos vagyok, hogy az olyanfajta megbeszélések mint a mai is, közelebb visznek kérdéseink megoldásához. Kérdéseinkhez, amelyek számunkra minden objektív mellett nemzeti műveltségünk, öntudatunk humánumát is szolgálják.

László Gyula